

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVII

Уређивачки одбор:

др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаџић, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Кайиџић, Блаже Конески, др Тине Лоџар, др Александар Младеновић,
др Асим Пецо, др Милић Пешикан, др Живојин Сјанојчић, др Драго Ђујић

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1981

НЕКЕ СЛАВЕНОСРПСКЕ ОСОБИНЕ У ЈЕЗИКУ ДИМИТРИЈА ИСАЈЛОВИЋА 1816. ГОДИНЕ

У *Историји трговине* Димитрија Исајловића, у делу које је овај аутор превео и 1816. штампао у Будиму, налази се на првих четнаест страна предговор који је у најновије време фототипски и критички издат.¹ Поменути предговор, односно предсловије како стоји у књизи, представља оригиналан текст аутора, што за филолошка истраживања има посебну вредност, и то како за испитивање српског народног језика у том тексту, тако исто и славеносрпског. Овај језички слој, славеносрпски тип књижевног језика, у поменутом Исајловићевом предговору присутан је у одређеном степену, иако је текст о којем је реч писан у највећој мери српским народним језиком. Уопште гледано, присуство славеносрпског природно је и очекивати у српским текстовима друге деценије XIX века, без обзира на то што се поједини тадашњи писци труде да пишу што је могуће чистије народним језиком. Образовање наших људи поменутог времена у пуној је мери почивало на славеносрпским основама којима је, опет, база био рускословенски и руски књижевни језик XVIII и првих деценија XIX века. Сам Исајловић, као човек који је, поред других школа, завршио гимназију у Сремским Карловцима где је од 1808—1813. био и професор,² поседовао је, наравно, у свом образовању и славеносрпску компоненту коју је, као и други његови савременици, снажно упио у себе и која је свој одраз налазила и у писаним текстовима на народном језику какав је и његов предговор *Историји трговине*. У овом прилогу задржаћемо се на анализи језичких црта које не припадају српском народном већ ондашњем нашем књижевном језику, славеносрпском.³

1. Поступак делимичног србизирања одговарајућих речи огледа се и код Исајловића у србизацији њихове граматичке и фонетске стране али не и лексичке. Поменућемо следеће случајеве.

¹ Уп. код мене: *Поједи Димитрија Исајловића на српски књижевни језик 1816. године*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1974, књ. XVII-1, 121—151 и посебно 140—147, са 16 факсимила (овде скраћено: Млад. Исај.).

² Уп. М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српској народа новјјега доба*. — У Београду, 1888, 184, 185; осталу литературу о Д. Исајловићу уп. код мене: Млад. Исај. 121 нап. 1.

³ Неке од ових црта поменуте су укратко у мом раду: *О неким питањима и особинама славеносрпског типа књижевног језика*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1978, књ. XXI-1, 110 (овде скраћено: Млад. Пит.).

а) у *возделавању* (у обрађивању)⁴ 2,⁴ *возделанији* (напреднији)⁵ 2, *возделаати* (обрађивати)⁶ 9.⁵ Овде је србизирање извршено у јотовању завршетка -њу, у грађењу итеративног глагола формантом -ава- и у наставку за компаратив -ији,⁶ при чему је рускословенски одн. руски префикс *воз-*, на лексичком нивоу, остао непромењен. Иначе, у овом Исајловићевом тексту долази: глаголска именица *возделанија* 1, 2 (*воздбланија народногъ 1, воздбланија Србскогъ 2*), *возделанију* 14 (*кои се о воздбланију рода свога труде и књиге пишу 14*), инфинитив *возделати* 5 (*да се трудимо мало по мало воздблати га 5*), радни глаг. придев *возделали* 8 (*и когъ су одъ скоро учени Немци изнашли, воздблали и договорили се да њимъ пишу 8*), затим прилог *возможно* (могуће)⁷ 7, 12 — и то све, као што видимо, несрбизирано, бар што се префикса *воз-* тиче.⁷

б) *советно* (прилог: ,путно') 1. Овде је префикс такође остао непромењен, али је извршено екавизирање у другом слогу: према рускословенском или руском -ѣ- (= -је-) Исајловић има српско народно -е-.

в) *се состоји* (3. једн. през.: ,састоји се') 3, *се . . . состоји* 3, — *соопштавамо* (1. мн. през.: ,саопштавамо') 3,⁸ — *совршенији* (савршенији') 5, *совршеније* (прилог: ,савршеније') 3, *совршен* 5 (х 2), *совршенство* (имен.) 5, *совршено* (прил.) 10, 11, — *сочинио* (сачинио') 3, *сочињава* (3. једн. през.: ,сачињава') 10, *сочињавају* (3. мн. през.) 4. Овде је задржан несрпски префикс *со-*, али је остало србизирање ових облика доследно спроведено, и то како на морфолошком (наставак -Ø у 3. л. једн. през., -мо и -ју у 1. и 3. л. мн. през., -о у радном глаг. придеву м. рода, -ији, -ије у компаративу), тако и на фонетском плану (уношење вокалног -р- место -ер- у придеву *совршен* и у именици *совршенство*).⁹ У неким примерима *со-* егзистира заједно са целом несрбизираном лексемом: *сојузити* (инф.: ,спојити') 8, *сојуза* (савеза') 12, у *пристојном сојузу* (лок. једн.)

⁴ Примери се овде доносе транслитерисано и транскрибовано у складу са критички издатим текстом овога Исајловићевог предговора (уп. Млад. Исај. 140—147), као и у складу са принципским решењима изнетим у мом раду: *Напомене о иллан-скрипцији и кријичком издавању сѣарих српских ѡекајова из XVIII и XIX века*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1979, књ. XXII-2, 95—129 (овде скраћено: Млад. Тран.). Уз овај рад треба додати следећу напомену: због штампарске грешке пример *вјера христѣјанска* (стр. 100, 101) не одговара Рајићевом тексту, али је коментар уз поменути пример, принципски посматрано, сасвим тачан.

⁵ Док први пример у оригиналу долази са -е-, дотле друга два имају -ѣ- иза -д-. Ми узимамо да -ѣ- у њима треба читати са -е- (уп. Млад. Исај. 147).

⁶ Уп. Млад. Пит. 101—102.

⁷ Примери са *воздѣ-* у оригиналу могли би се транскрибовати са *воздје-*, а не само са *возде-* како сам то је учинио (уп. Млад. Исај. 140, 142, 146), јер је њихов изговор на рускословенски начин у Исајловићевом језику сасвим могућ. Наравно, то се не може са пуном сигурношћу тврдити, али се нпр. приређивач критичког издања овог Исајловићевог текста може одлучити да поменуто *воздѣлаваији* чита са -е- (због српског -ава-), а поменуто *воздѣлаији* или *воздѣланију* — са -је- (због подударности ових речи са рускословенским).

⁸ Овај пример у оригиналу долази са -иц- а ми га читамо са -иш- јер узимамо да је србизирање захватило овај облик не само у делу -авамо већ и у делу -ишјавамо. Наравно, није сасвим искључен ни изговор -ишјавамо (уп. Млад. Исај. 148; Млад. Тран. 113).

⁹ У поменутих примерима компаратива: *совршенији*, *совршеније* србизирање је извршено и морфолошки (-ији, -ије) и фонетски (-р-).

13, *сојединити* (инф. 'сјединити') 9, *о . . . сосједном кочијашу* ('суседном') 12,¹⁰ *сочиненије* ('дело') 13.

г) Поцекад је Исајловић србизирао изговор вокалног *р* али у доста специфичним случајевима, као што су: *усрдије* ('срдачност', 'љубазност', 'услужност') 1 (ориг. *усрдіе*), поред *усердије* 1 (ориг. *усердіе*),¹¹ затим *по совршенију дела* ('по извршењу, остварењу дела') 2 (ориг. *по совршенію дѣла*). У првом примеру изменом *-ер-* у *-р-* србизирање се не своди на српски народни језички ниво већ на српскословенски, јер одсуствује, као што видимо, фонетизам ове речи са новим јотовањем: *усрђе*, што је, свакако, било страно и Исајловићу и нашем књижевном језику друге деценије XIX века.¹² Што се тиче примера *усрдије* тешко се, за сада, може поуздано одговорити на питање: да ли је Исајловић до поменутог фонетизма ове речи дошао случајним или намерним поступком као што је, на пример, Јован Рајић крајем XVIII века низ рускословенских речи србизирао на српскословенском језичком нивоу.¹³ У вези са делимичним србизирањем горњег другог примера: *совршенију*, где је место *-ер-* уведено *-р-*, остаје нам да закључимо: србизација и овде није захватила префикс *со-* који је и даље остао у рускословенском одн. руском духу; остатак речи: *-вршенију* одговарао би такође српскословенском језику који се, као и рускословенски, одликује нејотованим завршетком. Увођење *-р-* место *-ер-* одговарало би не само српскословенском већ и српском народном језику, и оно је могло бити вршено у овом примеру у складу са таквим истим поступком оствареним у већ горе помињаним Исајловићевим случајевима: *совршен*, *совршено*, *совршенију* и сл. Чињеница је, дакле, да је Исајловић поштедео од србизирања завршетак поменутог примера и да није направио облик са српским народним фонетизмом у наставку: *совршењу*, препуштајући тако цео други део ове речи (*-вршенију*) — намерно или не? — српскословенском језичком нивоу.

¹⁰ Овде у придеву долази *-ѣ-* у оригиналу, и ми га транскрибујемо са *-је-* а не са *-е-*, јер сматрамо да је овај облик Исајловић тако и изговарао. Ово треба са сигурношћу претпоставити полазећи од почетног *со-* (а не од домаћег *су-*), које је, наравно, рускословенско одн. руско, па због тога треба узети да се у овој речи и *-ѣ-* изговарало са *-је-*.

¹¹ У оригиналу грешком стоји *усердіо*: треба *усердіе*.

¹² Судећи по материјалу у *Рјечнику хрвајскога или српскога језика* (Загреб, ЈАЗУ, 1967—1971, књ. XIX, 944; овде скраћено: РЈА), реч *усрђе*, са таквим фонетизмом, продукт је средине и друге половине XIX века. У првом издању Вуковог *Српског рјечника* (Беч, 1818, 872) поменута лексема није регистрована; у другом издању овога дела (Беч, 1852, 790) долази *усрђе* заједно с придевом *усрдан*.

¹³ Уп. Вуков чланак: *Главне разлике између данашњег Славенскога и Српског језика*, 54—57, у књизи: *Сабрана дела Вука Караџића. Књига осма: Даница 1826, 1827, 1828, 1829, 1834.* — Београд (Просвета), 1969; А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића.* — Нови Сад (Матица српска), 1964, 52—53, 54, 55, 56, 58—59 — овде скраћено: Млад. Рајић; А. Албијанић, *Српскословенски и рускословенски елементи у „Собранију“ (1793) Јована Рајића.* — Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења, Београд (Међународни славистички центар СР Србије), 1977, књ. 6, св. 1, 165—174; исти: *Прилој познавању судбине српскословенских елемената у језику тисаца из Војводине предеуковској доба.* — Зборник за филолгоју и лингвистику, Нови Сад, 1976, књ. XIX-2, 35—53; исти: *Прилој проучавању српскословенског елемената у делима српских тисаца осамнаестог и прве половине деведнаестог столећа.* — American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists, Columbus, 1978, Volume 1: Linguistics and Poetics, 11—25.

Непотпуну србизацију Исајловић је спровео и у облику *потврждаваш* („потврђујеш“) 4 (2. једн. през.), чему одговара руска форма *потврждаеш*. Србизирање је реализовано на фонетском плану изменом *-ер-* у вокално *-р-* и итеративне основе *-ае-* у *-ава-*. Међутим, рускословенска група *-жд-* није захваћена србизацијом већ је остављена непромењена. Сличних облика, комбинованих особинама различитих језика, има у делима и других наших писаца славеносрпског периода: *наслаждава се*, *расуждавајући*, *возбуждава* и сл., тако да Исајловићев језик у томе не представља никакав изузетак.¹⁴

д) Рускословенску реч *жертва* њиова 2, *велику жертву ову* 2, која је и у оригиналу донета са *-ер-*, Исајловић није србизирао већ ју је, као реч превасходно књижевнојезичког, славеносрпског порекла, оставио с тим фонетизмом. Ова се реч и код појединих других српских писаца прве половине XIX века, нпр. код П. П. Његоша, употребљавала са руским фонетизмом.¹⁵

Придев *искрен* Исајловић једино и има: *искрене благодарности* 2, *искрено* (прил.) 10, што значи, прво, да је одсутна стара српска реч *искрњи*, и, друго, да је прихваћен поменути облик с руским фонетизмом.¹⁶ Овај русизам, не би, строго узевши, спадао у славеносрбизме Исајловићевог књижевног језика, али га ипак овде спомињемо због тога што је заједно са другим цртама руског језика одликовао језик поменутог писца, без обзира на то што је придев *искрен*, са руским изговором (*-ре-*), продужио своје присуство у нашем књижевном језику од XVIII и XIX века до данашњег дана.

Место домаћег *мудрац*, *мударац*, *мудри* (уп. РЈА VII 122, 124, 129—125) код Исајловића налазимо руску лексему *мудрец*: дела славни[х] ови[х] *мудреца* и *писатеља његови[х]* 6. Употребљена овако, у српском генитиву множине (*-а*), поменута руска реч открива нам своју блискост Исајловићевом књижевном језику 1816. године, те у овој падежној форми лексема *мудрец* представља свакако славеносрбизам.

ђ) Српски суфикс *-(а)н* присутан је у придевима који су руског одн. рускословенског типа: *вразумителан* („разумљив“) 2—3, *свободан* („слободан“) 3, *свободан превод* 10¹⁷ (уп. прилог *слободно* 12 са српским фонетизмом).

Наставак *-(а)ц* срећемо у именицама: г(осподин) Михаил Кривоац, житељ и *купац* румски („трговац из Руме“) 2, г(осподин) Константин Станкович, *великокупац* 2, *Немац* 12 (х 2), што је, наравно, у духу нашег језика. Међутим, у придевима изведеним од тих именица не срећемо се са српском већ са руском језичком ситуацијом. Тако нпр. придев

¹⁴ Уп. код мене: Млад. Пит. 107—108.

¹⁵ Уп. Млад. Исај. 148.

¹⁶ Према материјалу и констатацији у РЈА III руска реч *искрен* „примљена је од наших писаца од XVIII вијека (и Вук је употребљава, али је нема у рјечнику)“ (898), док је српска реч *искрњи* широко потврђена у нашем старом језику (902—903). Уп., интересантно, крајем XVIII века код Ј. Рајића примере са вокалним *-р-*: *искрности*, *искрносрдачни* (Млад. Рајић 67).

¹⁷ Уп. исто и код других славеносрпских писаца: Млад. Пит. 109.

купечески (,трговачки') налазимо у називу конкретног трговачког друштва у Будимпешти: *Купеческог содружества пештањског* 2, поред, интесантно, и нашег придева *трговачки* употребљеног у синтагми *трговачке компаније* 1. Исто тако, руски придев *немецки* (,немачки') Исајловић редовно употребљава (а никако *немачки*) подвргавајући га морфолошким законитостима нашег језика: *немецки књижевни језик* 8, *учени ил књижевни језик немецки* 8, *немецки језик* 8, *језика немецког* 12, *немецког језика* 8, *с немецим* (језиком), 8, *у немецком* (језику) 11, *предели немецки* 8, *народа немецкога* 8, *немецког народа* 8, *у немецком ... оригиналу* 10, *слога немецког* 10, *слог немецки* 11. Док је, као што видимо, руски придев *немецки* према српској именици *Немац* једина језичка могућност коју Исајловић употребљава, јер одсуствује српска форма *немачки*, дотле овај писац, према именици *купац*, зна за два придева: *купечески* и *трговачки*, који су функционално диференцирани. Први се употребљава у називу тачно одређеног трговачког друштва у Будимпешти, а други — уз заједничке именице. Да ли је именица *купац* (,трговац') у Исајловићевом језику србизирана руска лексема *купец* (,трговац'), или је *купац* продужетак старог стања у нашем језику¹⁸ — тешко је овом приликом сасвим поуздано рећи.

Суфикс *-(ац)* среће се и у примеру: *земледелац* 3 (х 3), *земледелцу* 3,¹⁹ који упућује на исту лексему регистровану у РЈА XXII 775—776, али из новијих извора: из дела Д. Обрадовића, Ј. Рајића и из Вукових народних песама. Изгледа да је у питању србизирање руског *земледѣлецъ*.²⁰

е) Руски придевски суфикс *-ески* присутан је у чисто славеносрпском примеру, дакле у случају који не одликује ни српски народни, ни руски, ни рускословенски језик: *рода човеческог* (ген. једн.: *рода човечјег*) 2. Док први (*човеч-*) и последњи део овог придева (*-ог* или *с покретним -а: -ога*) припадају српском језику, дотле је средњи његов део (*-еск-*) одлика руског одн. рускословенског језика. Овај типични славеносрбизам јасно показује колико су наши писци предвуковског и вуковског периода, а међу њима и Исајловић, снажно упили, поред осталог, и грађење придева овога типа помоћу руског форманта *-еск-* тако да је таква творба у то време имала и одређен нормативан карактер.²¹ По-

¹⁸ Уп. у нашем старом језику *купац* у значењу онога који купује, и онога који продаје: РЈА V 791—792.

¹⁹ У мом издању овога Исајловићевог предговора горњи примери прочитани су са *-љв-* (Млад. Исај. 147), мада би грађија оригинала (*-лв-*) могла упућивати на изговор са *-лв-*, што би било на нивоу славеносрпског изговора.

²⁰ Уп. *Словарь русскою языка XI—XVII вв.* — Москва (Академия наук СССР. Институт русского языка), 1978, Вып. 5, 373.

²¹ Уп. о томе код мене: *Норма и книжний язык у сербов во второй половине XVIII — первых десятилетий XIX вв.* — Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах, Москва (Академия наук СССР. Институт русского языка. Советский комитет славистов), 1976, 121—122 — овде скраћено: Млад. Норма (уп. исти рад и на нашем језику: *Прилог познавању односа између српскога и славеносрпскога језика у другој половини XVIII и у првим деценијама XIX века.* — Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења, Београд (Међународни славистички центар СР Србије), 1977, књ. 6, св. 1, 160 — овде скраћено: Млад. Прилог).

менућа форма ген. једн. *купеческог* (в. т. *ћ*) такође представља славено-србизам, тј. облик лексички и фоњетски дат у руском или рускословенском лику, а морфолошки — у духу српског народног језика. Исајловић, интересантно, употребљава српски придев *грчки* (језик) 4, а не, евентуално, форму са руским фонетизмом (*греческ-*). Придев у ном. мн. *азијатически* (ориг. *азиатическѣи*, 'азијатски', 'азијски') 4 употребљен је у овом Исајловићевом предговору потпуно у руском духу, без икаквог србизирања.

Именички суфикс *-ество* такође је присутан у примерима који чине одлику руског одн. рускословенског језика: *књижевности* 1, *величество* ('величанство') 4, *Купеческог содружества пештанског* ('Трговачког друштва пештанског') 2, знаменит[х] *опишества* наши[х] ('друштава') 1 (ген. мн.), при гди којим *опишествама* (лок. мн.) 1. Наравно, ово су лексички русизми, али употребљени у духу нашег језика (ген. мн. на *-а*: *опишества*, лок. мн. на *-ама*: *опишествама*²²), они улазе у ред славеносрбизама. Интересантно је истаћи да Исајловић употребљава и реч *друштво* (ориг. *дружество*) са српским фонетизмом, а не, евентуално, *дружество*: за мало друштво твоје 3, за себе и мало друштво твоје 11, друштва 3, друштву 3 (х 2), при чему је српска лексема *друштво* семантички диференцирана од русизма *опишество* у Исајловићевом језику: прва се употребљава да означи „мало друштво”, приватни круг људи, док се друга односи на вишечлане заједнице, на трговачка или друга струковна удружења (у сличном значењу, у имену одређеног трговачког друштва, употребљена је, како видимо из горњих примера, и руска лексема *содружество*).²³

ж) У духу славеносрпског изговора Исајловић употребљава примере са *-ле-*, *-не-* и *-л-*, а не са *-ље-*, *-ње-* и *-љ-*: *објавленије* ('објава', 'оглас') 1 (х 2), *удивленија* ('дивљења') 2, *ујодобленије* ('упоређење', 'поређење') 8, — *сравнија* ('упоређења', 'компарације') 11, *сравнијама* 13, *склоненијама* ('деклинацијама') 13, *распространенију* ('распрострањењу') 1, *не-сравнена срца њиова* ('неупоредива') 2, *сочиненије* ('дело') 13, *склонени* ('спремни' трп. прид.) 2, — *признателности* ('захвалности') 2, *доказателством* ('доказом') 12, *чувствителнији* ('осећајнији') 2, *употребителна* ('која се употребљава') 13, *опстојателствама* ('оконостима', 'условима') 14. Познато је да се поменути славеносрпски изговор оваквих случајева стабилизовао код наших писаца XVIII и првих деценија XIX века захваљујући, пре свега, писању одговарајућих примера са *-ле-*, *-не-*, *-л-*. Овакво писање у складу је са рускословенском ортографском (а не и изговорном) нормом, јер су се поменути случајеви у рускословенском и руском језику XVIII и XIX века изговарали са *-ље-*, *-ње-* и *-љ-*.²⁴

²² Наставак *-ама* за датив, инструментал и локатив множине именица, у првом реду, средњег рода, али и мушког и, наравно, женског рода, чинио је једним делом одлику језика наших писаца предвуковског и вуковског периода (уп. код мене: Млад. Рајић 89, 90, 95—97).

²³ О присуству речи са суфиксом *-ество* у славеносрпском језику в. код мене: Млад. Норма 121—122; Млад. Прилог 160.

²⁴ Уп. код мене: Млад. Тран. 118—124.

У примерима: *вразумителан* (разумљив') 2—3, *земледелац* (земљорадник') 3 (х 3), *земледелицу* 3 налазимо -л- (-лан, -ле-) у складу са таквим изговором тих случајева у славеносрпском језику.²⁵

з) Славеносрпску појаву представљају, наравно, примери који на лексичком и фонетском плану припадају рускословенском или руском књижевном језику, а на морфолошком — српском народном језику. Неки од њих поменути су у досадашњем излагању, а на неке ћемо овде указати:

— ген. једн.: из *повседневног* искуства (свакодневног') 1, на олтар *отиче* ползе (опште') 2, *немецког* народа (в. т. ђ), *посредственог* језика (посредног', мешовитог') 11²⁶, *истиног* мњенија (истинитог') 14,

— ном. једн. компаратива: *возделанији*, бољи и *чувствителнији* Србљин 2,

— ген. мн.: *ови[х]* мудреца и *писатеља* 6²⁷ (в. и т. д), *писатеља* наши[х] 10, 13, *полезни[х]* и ... *нужни[х]* књижица 14,²⁸

— дат. мн.: *опстојателствама* оним (околностама') 14,

— ак. мн.: *изрјадне* ... узоре 2 (изванредне'),

— инстр. мн.: *склоненијама*, *сравненијама* и *сопрјаженијама* 13,²⁹ *над предрасужвенијама* (над предубеђењима') 14,

— 3. л. мн. през.: *ћолзују* (користе') 14, *сочињавају* (сачињавају') 4,

— прилог: боље, сличније и *совршеније* (савршеније') 3.

Као што видимо, ради се о русизмима који су ушли у фонд Исајловићевог књижевног језика на народној основици, и својим истовременим двоструким карактеристикама, и руским одн. рускословенским и српским, представљају свакако мешовите облике типичне за славеносрпски језик.

и) Облик инструментала јединине *с радостију* (с радошћу') 9 одлика је, са таквим фонетизмом, и славеносрпског језика, што потврђује велика фреквентност употребе оваквог типа инструментала у књижевном језику на народној основици низа наших писаца предвуковског и вуковског периода.³⁰

²⁵ За пример *земледелац* в. овде т. ђ.

²⁶ *Посредствен* 'посредан' је русизам (уп. РЈА XI 17) и Исајловић га употребљава да означи славеносрпски, мешовити тип књижевног језика.

²⁷ *Писатељ* 'писац' је руска позајмљеница (уп. РЈА IX 873).

²⁸ Придев од основе *полезн-* (уп. рус. *полезный* 'користан') припада свакако руском одн. рускословенском језику јер има -е- место старог -ь-. О тој основи се не може говорити као о српскословенској јер овде бисмо очекивали фонетизам *полазн-*. Придев од основе *нужн-* (у ориг. стоји *нуждн-*) у принципу не би морао бити русизам јер га има и српскословенски језик, тако да би овај облик улазио у састав тзв. неутралних језичких јединица, заједничких и рускословенском и српскословенском. О основама *полезн-* и *нужн-* в. РЈА X 590; РЈА VIII 272.

²⁹ То јест: 'деклинацијама, компарацијама и конјугацијама' (уп. нап. 22 у овом раду).

³⁰ Уп. код мене: Млад. Норма 121; Млад. Прилог 159—160.

ј) Именица *љубов*: *пламена љубов* 2, *љубови* 14³¹ долази, као што видимо, са -о-, што није одлика српског народног језика. Ова реч са поменутиим фонетизмом карактерише, наравно, рускословенски језик, али се не може једино на тај начин тумачити њено присуство у језику српских писаца предвуковског и вуковског периода. Не сме се сметати с ума чињеница да лексема *љубов* одликује и српкословенски језик, и то почев од најстаријих времена егзистирања код Срба овог књижевног и црквеног језика,³² тако да је она својим ранијим многовековним присуством ушла и у XVIII век када је дошло до усвајања рускословенског језика.

Глагол *ободрити* јавља се у овом Исајловићевом тексту у облику радног глаголског придева *ободрила* 2, и то, као што видимо, са руским -о- а не са српским -а-. С овим руским фонетизмом поменути глагол је, наравно, новијег порекла у нашем језику, и преузет је из руског у предвуковском и вуковском периоду, чему је, свакако, помогло и замењивање, у то време, српског придева *бадар*, *бадра*, *бадро* руским *бодр*.³³

ј) Групу -жд- Исајловић није ни једном србизирао у -ђ-. Истина, она се најчешће јавља у лексемама које одликују, пре свега, рускословенски језик, при чему не треба губити из вида ни њихову српкословенску традицију: *предрасудденија* („предубеђења“) 3, *над предрасудденијама* 14, *по мом расудденију* („по мом суду“, „по мојој процени“) 10. У синтагми *право гражданства* 6 такође је изостала замена групе -жд- српским -ђ- свакако због семантичке маркираности ове групе речи. Та замена је изостала и онда када је Исајловић био њој најближи у већ помињаном примеру *потврђдаваи* (в. т. 2), где је -ер- свео на -р- и основу -ае- на -ава-, а где је -жд- задржао да би тај елеменат у овој речи чувао њен „виши“, „књижевни“ карактер, славеносрпски.³⁴

к) Понекад Исајловић употребљава, у истом значењу, и руске и српске лексеме. Тако се нпр. руски прилог *истинно* (ориг. *истинно*) у значењу *заиста*, *стварно* јавља једном: онај . . . који укус и обичај века садашњег и с њим потребе рода свог *истинно* познаје 3, а српска модална речца *заиста* у истом значењу долази често: иначе, бадава ти труд твој, народ те ни читати, нл ако и ушчита, *заиста*, разумети неће 3; уп. *заиста* и на странама: 7, 8 (х 3), 9, 10. И модалну речцу *истина* срећемо код

³¹ Овај пример одштампан је погрешно са -а- (*љубави*) у мом издању овог Исајловићевог текста (уп. Млад. Исај. 147).

³² Уп. *љубов* нпр. у Мирослављевом јеванђељу, српкословенском споменуку с краја XII века (С. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка истијивања о Мирослављевом јеванђељу*. — Сремски Карловци (Српска краљевска академија. Посебна издања књ. 52. Философски и филолошки списи књ. 13), 1925, 25).

³³ У РЈА VIII 298 наводе се свега две потврде употребе глагола *ободриши* из Вуковог језика, односно из изворника каснијих по свом постанку од овог Исајловићевог текста. У Рајићевом српском преводу рускословенског *Сабранија* (1793) налазимо *бадро*, *бадар*, *бадри*, *бадрсић*, *бадрсићује*, што показује да је крајем XVIII века појединим нашим писцима још било познато српкословенско *бадр*- (уп. Млад. Рајић 56—57).

³⁴ Уп. код мене: Млад. Пит. 107—108.

Исајловића (в. т. л). Оваква употреба поменутих форми, у једном истом значењу облика: *истино, заиста, истина*, иде у прилог лексичком богатству Исајловићевог књижевног језика.

л) Рускословенски облик *сирјеч* Исајловић употребљава у значењу „дакле”: има, истина, случајева гди морамо гдикоју реч, код нас употребљајемо, одбацити, такову, *сирјеч*, која је посве варварска и ружна 7 (уп. *сирјеч* и на странама: 2, 3, 6, 8, 9, 12 (х 2); у том истом значењу Исајловић употребљава и домаће *дакле*: не речи, *дакле*, но лепо слагање речи и величество предмета лепоту и важност буди каквог списанија сочињавају 4 (уп. *дакле* и на странама 7, 8). У значењу „то јест” Исајловић углавном не употребљава поменућу форму *сирјеч* већ: *то јест* 7, 10, 12, 13 (в. под *сирјеч*).

љ) У презимену *Станкович* 2 (уп. и *Исајловичемъ* у наслову ове књиге) налазимо -ч место српског -ћ, што одговара познатој и устаљеној пракси русификовања оваквих речи у нашем књижевном језику друге половине XVIII и прве половине XIX века. Ова, и сличне њој лексеме, улази свакако у случајеве који се састоје и од српских и од руских језичких елемената, те чине, самим тим, одлику славеносрпског типа књижевног језика.

2. У овом Исајловићевом тексту постоји, наравно, низ русизама или црта рускословенског језика — а неки од њих чине истовремено и одлику српкословенског — непоменутих у нашем досадашњем излагању. Овде ћемо неке од њих регистровати (а и неке о којима је већ било речи), с напоменом да они у свом непромењеном, несрбизираним облику, улазе у лексички фонд Исајловићевог књижевног језика који своју комплетност добија једино у заједништву поменутих лексема, с једне, и српских, по пореклу, народних речи, с друге стране. Тиме се одликовао језик низа дела и других наших славеносрпских писаца. У историјскојезичким проучавањима са свим тим речима које не припадају српском народном језику мора се рачунати као са јединицама које су, већим својим делом, једно време биле присутне не само у Исајловићевом већ уопште у српском књижевном језику предвуковског и вуковског периода, у којем су оне своју лексичко-семантичку службу у пуној мери остваривале. Те лексеме морамо третирати, принципијски гледано, равноправно са речима преузетим у српски и из других језика.³⁵ Ево тих примера (са значењем које имају у Исајловићевом контексту):

³⁵ У нашој науци и данас још одјекује ехо Вуковог времена да све оно што је руски или рускословенски, одн. славенски, представља „ненародне” језичке елементе које треба искључивати. Заборавља се, при том, да је наш језик трпео лексички утицај и других језика. Ту је у праву Н. И. Толстој када, говорећи о Вуковом раду, истиче да је борба била усмерена против славенизама, да је њих требало посрбити, а да „турцизам во многих случаях отдавалось предпочтение перед славянизмами” (уп. *Литературный язык у сербов в конце XVIII — начале XIX века.* — Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков, Москва (Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. Научный совет по комплексным проблемам славяноведения и балканистики), 1978, 326).

- благогласије* — гласовна хармонија (в. *оконченије*)
будушичи — *будући* (нек . . . *будушича* стољетија благодаре 2)
вкус — укус (који *вкус* и обичај века садашњег и с њим потребе рода свог истинно познаје 3)
воопише — уопште (речи, дакле, све мораш све онако узети и употребити као што и[x] Србљин *воопише* употребљава 12)
впрочем — у свему осталом (*впрочем*, препоручујући се љубови и благонаклоности твојој, остајем твој всепокорни издатељ 14)
*всепокоран*³⁶ — у пуној мери покоран (в. *впрочем*)
званије — звање (тешког *званија* мог 2)
изјатије — изузетак (сам, дакле, Србљин оће неко *изјатије* да чини, он један неће рођеним својим и красним језиком да пише него славенским 5)
изрјадан — изванредан (мила и драгоцен ми имена њива с пуним правом заслужују да и[x] овде с топлим благодарности и живе признателности чувствованијем именујем, и позном потомству нашем као *изрјадне* и вечног удивленија достојне узоре за подражаније оставим 2)
истин- — истинит (*истиног* мњенија 14)
критик — критичар (в. *сочиненије*)
кромје — осим, сем (да се сви други данашњи језици европејски при нашем српском, што се писања тиче, за пример узети могу, *кромје* једног јединог језика немцеког 12)
мисл — мисао (има такођер случајева кад морамо гдикоју ствар или *мисл* [ориг. *мысль*] нашу славенском речију изразити 7)
мњеније — мишљење (по мом *мњенију* 3).
намереније — намера (в. *получити*)
нарочно — парочито (за двеста, дакле, и неколико књига да целу тисајшчу печатати дам и да се на ужасној скупоћи овој у толики трошак упуштам, нисам за саветно држао, знајући *нарочно* из повседневног искуства како се код нас књиге изваң пренумерације продају 1)
настојашичи — садашњи (ја ово исто о *настојашичем* делу мом рећи заиста не могу 10)
небреженије — немарност (извини ме за погрешке, којих ћеш може бити довољно у њему наћи, припиши и[x] не толико *небреженију* мом колико опстојателствама оним која су ме окружавала кад сам дело ово преводио 14)
од части — једним делом (и Немци, вели, другојачије говоре, а другојачије књиге своје пишу. Јест, *од части* истина, ал уподобленије ово ни најмање места код нас нема 8)³⁷

³⁶ Ова и сличне речи дају се овде са српским суфиксом *-а(н)* зато да би се придев навео у свом неодређеном виду, чиме се задовољава одређени лексикографски узус. То, наравно, не значи да ми можемо тврдити да је поменути реч, и сличне њој, Исајловић изговарао са *-а(н)*, али то можемо са сигурношћу претпоставити.

³⁷ Ђ. Даничић истиче да је Вук у Срему чуо *од честии* са српским фонетизмом у значењу „мало нешто“, а и сам је Даничић чуо ту исту реч 1847. у Новом Саду (уп. *Рай за српски језик и правопис*. — У Будиму, 1847, 54).

- оконченије* — наставак (да реч такову, колико је год възможно, колико благогласије трпи, и по оном постојаном правилу посрбимо, то јест да јој српско *оконченије* дамо 7)
- опстојателство* — околност, услов (в. *небреженије*)
- опиш* — општ (сви благо *опише* умножавају 14)
- отликовати се* — разликовати се (књига *се*, вели, мора од кујинског језика *отликовати* 12)
- печатати* — штампати (в. *нарочно*)
- печатња* — штампарија (обојица су ми знатну суму новаца у помоћ дали, а овај је последњи јошт к тому с целим имањем својим за мене у *печатњи* добар стао да ће, сирјеч, по совршенију дела, оно што заостало буде, драговољно додати и допунити 2)
- повседневан* — свакидашњи (в. *нарочно*)
- подразјаније* — угледање (в. *изрјадан*)
- получити* — добити (уколико сам ову жељу и намереније моје *получио*, то нек онај одсуди који, од сваког предрасудјенија чист и свободан, право и зрело расудити зна 3)
- поне* — бар, барем (јер који славенски писати желе, пишу језиком такoвим који се, ако не међу људма, то *поне* у књигама налази 10)
- поњатије* — схватање (да је од славенског произишао, то није само теби него сваком Србљину познато, ал што кажеш да је покварен, знак је да немаш јасног *поњатија* о језику 4)
- послушаније* — вест; контекст указује на ово значење као најближе: између тридесет и неколико знаменити[х] опшчества наши[х], којима сам објавленије заједно с прикљученом молбом и препоруком послао, само и[х] десет до дванајст има од који[х] сам услишан био и прилично число пренумеранта добио. А од други[х] ни гласа, ни *послушанија*, ни одговора, ни пренумеранта 1)
- посредствен* — посредан, средњи, мешовит (дај да узмемо буди какав слог немечки и да видимо како би га такав *посредствени* писатељ превео 11)³⁸
- постојан* — чврст, сталан (в. *оконченије*; уп. и РЈА XI 47)
- почитајем* — поштован (*почитајем* читатељу 1)
- почитаније* — поштовање (о, да ретки[х] и сваког *почитанија* достојни[х] народољубаца! 2)
- преводитељ* — преводилац (јербо се *преводитељ* није слепо држао слога немечког него је на својство језика свог пазио 10)³⁹

³⁸ *Посредсѣйвени писатѣль* код Исајловића значи посредни писац, писац који пише средњим језиком, мешовитим, славеносрпским.

³⁹ У РЈА XI 798 не каже се да је то русизам већ само да је ова реч регистрована у два речника, у Шулековом и Поповићевом, с напоменом: „у наше вријеме слабо се говори (с назначеним акц.) и пише“. Ова реч можда не би била директно прeузета из руског јер В. Даљ наводи *переводитель* са другим значењем: „переведший, кого, что, съ мѣста на мѣсто“, при чему је за значење „кто переводить что на другой язык“ резервисана лексема *переводчик* (уп. *Толковый словарь живаго великорусскаго языка*. — С. Петербург — Москва, 1882, т. III, 39). Реч *переводитель* су могли наши писци направити према речи *превод* или према сличној речи у рускословенском где е, по правилу, присутан префикс *пре-* без полногласија.

- предрасудженије* — предубеђење, предрасуда (в. *получити*)
- предсловије* — предговор (*предсловије* 1)
- призреније* — тачка гледишта (дакле се прво из овог *призренија* немечки језик с нашим сравнити не може 8)
- признателност* — захвалност (в. *изрјадан*)
- принадлежати* — припадати (то они не *принадлеже* једном друштву 3)
- произношеније* — изговор (а друго, као што реко[х], међу толиким струкама немечког народа налази се, заиста, и такови који онако исто, тј. оним *произношенијем* речи говоре као што се књиге пишу 8)
- расположеније* — расположење (од твоје ће *благонаклоности*, с којом га примиш, зависити будушће *расположеније* и воља моја 14)
- распространеније* — распрострањење (и да су све наше трговачке компаније ону ревност и оно усрдије к ползи народној и *распространенију* књижества српског показале 1)
- рачитељ* — љубитељ (ни сад се, заиста, јошт не би[х] усудио био у ово сиње мора запливати да ме нису у том два ревносна Србљина, два благородна *рачитеља* блага и возделанија народног поткрепила 1)
- сирјеч* — дакле (Талијанац ту исту реч и пише и изговара другим неким, *сирјеч*, својим сопственим начином 6 — в. т. 1 *и*; истина, овде је блиско и значење „то јест“)
- склањати* — деклинирати (гдикоју славенску реч, опет велим, узети је слободно, кад сирјеч равне у српском језику немамо, али је морамо, колико је год възможно, посрбити или, ако је и целу задржимо; морамо је српски премењивати, то јест *склањати* и *сопрјавати* 12)⁴⁰
- склоненије* — деклинација (ово ће сад, мислим, доста бити за открити писатељем нашим мњеније и увереније моје да Србљин Србљину ни славенски ни мешовито писати не сме, но право српски, то јест оним *склоненијама*, *сравненијама* и *сопрјаженијама* која су у народу обична и употребителна 13)
- сопрјававати* — конјугирати (в. *склањати*)
- сопрјаженије* — конјугација (в. *склоненије*)
- сочиненије* — дело (она пак важнија својства књижевна, која смо мало пре избројили и која би требало да ти *сочиненије* твоје од беседе ку[х]инске отликују, бадава ће, може бити, искусни критик у књизи твојој тражити 13)
- стисаније* — дело, оно што је написано (не речи, дакле, но лепо слагање речи и величество предмета лепоту и важност буди каквог *стисанија* сочињавају 4).
- сравненије* — компарација, поређење (в. *склоненије*)
- сравнити* — поредити (в. *призреније*)⁴¹

⁴⁰ У РЈА XV 239 дају се потврде само из Вуковог језика и све се односе на граматички термин *деклинирајти*. Очигледно је да се ради о русизму *склоняиѣ*.

⁴¹ Према РЈА XVI 183 у овом значењу поменути глагол долази од XIX века у нашим споменицима и представља русизам.

стољеџије — столеће, век (в. *странствованије*)

странствованије — путовање по свету, лутање (ја мислим боље је и похвалније да пут који нас к једном благородном намеренију води, лакши и краћи, дакле, бољи, изберемо, место онаковог који ће нас Израилћаном подобно по пустињама и *странствованију* пола стољеџија задржати 14)

тепл- — топао (в. *изрјадан*)

тисјаишча — хиљада (в. *нарочно*)

увереније — уверење (в. *склоненије*)

удивленије — дивљење (в. *изрјадан*)

утодобленије — упоређење, поређење (в. *од части*)

употребителан — који се употребљава (в. *склоненије*)

употребљајем — који се употребљава (има, истина, случајева гди морамо гдикоју реч, код нас *употребљајему*, одбацити, такову, сирјеч, која је посве варварска и ружна 7)

художествен — уметнички (лепота и правилност писања . . . се састоји у лепом и достојном избору мисли наши[x] и предмета оног о ком пишемо, у сличном, *художественном* и правилном слагању речи они[x] које народ употребљава 3)

част — део (налази се и налазиће се у напредак, може бити, јошт за неко време писатеља наши[x] који су и који ће противног мњења бити и зато језиком ил славенским ил посредственим књиге нам писати; ал већа и[x] *част*, надам се, и сад јошт српски и право мисли 13)

число — број (в. *послушаније*)

чувствителан — осећајан (нек им онда — кад се десет јошт нараштаја рода човеческог у пра[x] и пепео оброте — возделанији [напреднији], бољи и *чувствителнији* Србљин достојну искрене благодарности сузу принесе и посвети! 2)

чувствованије — осећање (в. *изрјадан*).

3. Из горњег излагања види се да славеносрпски елементи у Исајловићевом предговору његовој *Историји трговине* (1816), у тексту који је писан у највећој мери српским народним језиком, заузимају своје одређено место. Ту треба, као и код других славеносрпских писаца предвуковске и вуковске епохе, разликовати два случаја: прво, када је реч о славеносрбизмима, гј. о делимично србизираним руским или рускословенским лексемама, и, друго, када су у питању руске или рускословенске позајмљенице употребљене у свом оригиналном, несрбизираним лику. Србизација првих поменутих случајева захватала је граматичку и, не редовно, фонетску страну одговарајућих речи, док је на лексичком нивоу одређени пример остајао најчешће непромењен (нпр. у *возделавану*, *возделанију*, *сочињава*, *свободан* и сл.). Овај поступак приближавања руских и рускословенских речи српском народном језику настао је давно пре појаве Д. Исајловића у нашој култури. Њега је прокламовао још З. Орфелин у свом *Славеносрпском магазину* (Венеција, 1768) истакавши

да ће се „по српски управљати” оне руске речи и изрази који се српским читаоцима покажу „невразумителни” (уп. Млад. Пит. 98—99). Тога поступка, србизације руских и рускословенских лексема, придржавали су се, неко више а неко мање, сви славеносрпски писци после Орфелина. То је чинио и сам Исајловић који у поменутом свом предговору говори о потреби посрбљивања славенских (рускославенских и руских) речи о чему каже: „има такођер случајева кад морамо гдикоју ствар или мисл нашу славенском речију изразити, онда, сирјеч [„дакле”], кад за мисл или ствар такову никакве, заиста, сличне речи у нашем језику немамо. Но и у том случају старати се морамо да реч такову, колико је год възможно, колико благогласије трпи, и по оном постојаном правилу посрбимо, то јест да јој српско окончање дамо како ће се с другим речма српским сложити и успоредити моћи” (уп. Млад. Исај. 128, 143). Колико је и како је Исајловић тај поступак србизирања славенских речи спроводио у свом тексту који је овде испитиван, показала су претходна излагања у овом раду. Она су указала на то да су у Исајловићевом књижевном језику присутне и такве црте које можемо сматрати чисто славеносрпским, тј. продуктом нашег литерарног језика предвуковске и вуковске епохе. Ту спадају примери као што је придев *човеческог* рода (ген. једн.) или речи: *објавленије, сравненије, признателност* и сл., које се изговарају са -*ле-*, -*не-* и -*л-* а не са очекиваним -*ље-*, -*ње-* и -*љ-*, — што је горе детаљније објашњено.

У вези са славенизмима, са руским и рускословенским лексемама преузетим и употребљаваним у њиховом непромењеном, несрбизираним лику, треба рећи да са њима морамо рачунати као са јединицама које улазе у лексички фонд Исајловићевог књижевног језика. По свом пореклу неке од њих чине истовремено одлику и српкословенског језика — због заједничке, старословенске основе и овог, старог српског књижевног, и рускословенског језика — тако да је понекад и немогуће третирати неку реч искључиво на рускословенском нивоу (нпр. *намереније, списаније, увереније* и сл.). Посебно је питање — и ствар детаљнијег лексичког истраживања — да ли је Исајловић морао у одређеним случајевима употребити баш славенску реч кад је имао на располагању и домаћу. Таква испитивања би показала да овај писац није био принуђен употребљавати нпр. облике *сирјеч* или *истино* — јер је имао на располагању форме *дакле* и *заиста, истина* — али ми их ипак срећемо у овом његовом тексту. Зашто је употребио нпр. *получити* а не своје *домаће добити* — то је питање на које се одговор пре може тражити на социolingвистичком неголи на филолошком нивоу. Самим тим, детаљнија истраживања лексике и свих питања везаних за њу, и то не само Исајловићевог књижевног језика већ и других наших славеносрпских писаца, представља значајан, крупан и хитан задатак који се поставља пред нашу науку.

Београд

Александар Младеновић

Резюме

Александар Младеновић

**НЕКОТОРЫЕ СЛАВЯНОСЕРБСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ЯЗЫКЕ
ДИМИТРИЯ ИСАЙЛОВИЧА В 1816 ГОДУ**

В этой статье автор исследует славяносербские черты в литературном языке Димитрия Исaiловича, вернее в его предисловии к *Истории торговли* (Будим, 1816), написанном в основном на сербском народном языке. Автор в особенности задерживается на исследовании частично сербизированных русских и русско-славянских лексем, особенно выделяя слова употребляемые Исaiловичем в их неизменном, несербизированном виде.